

УДК: [94(100):327(569.4+6)] "1950/1973"

БОЖКОВА Г.Л.

Миколаївський міжрегіональний інститут Відкритого Міжнародного університету розвитку людини "Україна"

Божкова Ганна Леонідівна (1971 р.н.). В 1996 році закінчила історичний факультет Миколаївського державного педагогічного інституту. Старший викладач кафедри соціальних технологій ММІ ВНЗ ВМУРОЛ "Україна". Здобувач кафедри всесвітньої історії Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Тема дисертаційного дослідження: "Політика держави Ізраїль щодо країн Тропічної Африки (середина 50-х років ХХ ст. – 1973 рік)".

ПОЛІТИКА ІЗРАЇЛЮ ПО ВІДНОШЕННЮ ДО КРАЇН ТРОПІЧНОЇ АФРИКИ В ПЕРІОД З СЕРЕДИНИ 50-Х РОКІВ ХХ СТ. ПО 1973 Р. (ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ)

Розглядаються причини – політичні, стратегічні, економічні – формування африканського вектора зовнішньої політики Ізраїлю, аналізуються фактори зацікавленості сторін у встановленні та поглибленні взаємовідносин, форми співробітництва та обставини, що привели до розриву дипломатичних стосунків.

It is examined reasons – political, strategic, economic – formations of the African vector of foreign policy of Israel, analyzed the factors of the personal interest in establishment and deepening of mutual relations, forms of collaboration and circumstance, which resulted in the break in diplomatic relation.

Наприкінці травня 2007 року під час урочистого прийому на честь Дня Африки та 50-річчя встановлення взаємовідносин між Ізраїлем та африканськими країнами, міністр закордонних справ Ізраїлю пані Ціпі Лівні відзначила, що "ізраїльсько-африканські відносини вступили в нову еру свого розвитку" [1].

Взаємовідносини, які було встановлено більш ніж півстоліття тому, пройшли за цей час дуже складний шлях від дружби та взаємної зацікавленості сторін у 50-60-ті роки минулого століття, охолодження, навіть ворожості та розриву дипломатичних стосунків у 70-ті, поступового налагодження та спроб відновлення зв'язків у 80-ті, реалізму та прагматизму на рубежі ХХ та ХХІ століть.

Актуальність теми викликана багатьма факторами: на початку ХХІ століття Африканський континент швидко стає одним із центральних елементів на міжнародному порядку денному, від здатності африканських країн протистояти економічним, політичним та соціальним проблемам багато в чому залежить глобальне майбутнє всього світу. Відносини міжнародного співтовариства не можуть прогресувати без ґрунтовної переоцінки нинішніх пріоритетів політики по відношенню до Африки, без формування нової політичної поведінки, яка б забезпечила послідовне, життєздатне та взаємовигідне співробітництво між розвиненими країнами світу та країнами, що

розвиваються. У цьому контексті детальне вивчення досвіду країни, яка однією з перших почала активну політику співпраці з африканськими країнами, бачиться дуже важливим. Крім того, існує нагальна необхідність введення до наукового обігу вітчизняної історіографії нових джерел та літератури, пов'язаних з розвитком міжнародних відносин другої половини ХХ ст.

У той час, коли історія протистояння в Африці великих держав є об'єктом пильної уваги дослідників, то діяльності на континенті малих країн, зокрема Ізраїлю, приділяється набагато менше уваги, хоча дослідження проблеми все ж були. Починаючи з 50-60-х років минулого століття з'являється ряд робіт, присвячених різноманітним аспектам цього співробітництва. У радянській історіографії серед робіт, спеціально присвячених проблемі ізраїльсько-африканських взаємовідносин, слід виділити монографію Д.К. Пономарьова [2]. Велика джерельна база, багатий фактологічний матеріал, критичний огляд вітчизняної та зарубіжної історіографії, в т.ч. ізраїльської, африканської та арабської є безумовними плюсами цієї роботи, проте існує ряд недоліків, зв'язаних, передусім, з її ідеологічною заангажованістю, упередженими оцінками діяльності Ізраїлю в Тропічній Африці, недооцінками деяких мотивів цієї діяльності, зокрема релігійних. Серед інших робіт радянських дослідників, у яких розглядаються ізраїльсько-африканські зв'язки, слід відзначити роботи Я.Я. Етінгера, А.Б. Давідсона, В.М. Голубева, В.Г. Солодовникова, Є.О. Тарабріна, А.А. Громики, Н.Д. Косухіна [3] та інших.

В Україні за радянських часів вийшов ряд монографій, в яких розглядалися деякі аспекти ізраїльської присутності на Африканському континенті, проблеми міжнародних відносин у регіоні, аналізувалася історіографія африканської історії. Це роботи К.Е. Жолковського, М.Ф. Зайцева та Н.Б. Розенберга, М.К. Михайлівського, В.К. Гури, Ю.М. Хільчевського [4]. У сучасній вітчизняній історіографії відчувається брак робіт, присвячених комплексним дослідженням проблеми формування та розвитку ізраїльсько-африканських відносин, проте останнім часом вийшов ряд публікацій, що дають можливість кращого розуміння внутрішньої і зовнішньої політики як Ізраїлю, так і африканських країн: це роботи А. Козицького, С.С. Тевельова, М.П. Матьовки, А. Поспелова, С.Я. Єлисаветського, В.М. Шелото [5]. У російській історіографії найбільший інтерес для дослідження зазначеної проблеми представляють роботи Є.Я. Сатановського [22], Е.Ю. Усової [23], Т.А. Тарасової [24], А.В. Федорченко [6].

Існує вельми репрезентативна іноземна історіографія зазначеної проблеми. У першу чергу слід відзначити праці таких авторів як Джоел Петерс, Олусола Ойо, Наомі Чазан,

Мордехай Крейнін, Леопольд Йехуда Лойфер, Арі Овед, Самуель Декало, Кунірум Осія, Зах Леві, С.А. Гітелсон, Леон Кодо, Урі Блер, Майкл Бретер [7]. Дослідження цих авторів присвячені найрізноманітнішим аспектам ізраїльсько-африканських відносин.

Аналіз зазначених досліджень та введення їх в оборот вітчизняної історичної науки дозволить визначити різницю в трактуваннях різних аспектів політики Ізраїлю у відношенні до країн Африки на південь від Сахари у зазначений період.

У контексті вивчених доступних нам джерел та літератури виокремлюються наступні ключові питання зазначеної проблеми: по-перше, не до кінця досліджені причини формування африканського вектора зовнішньої політики Ізраїлю та специфіка його наповнення; по-друге, є потреба в більш детальному уточненні періодизації стосунків, а також дослідження змісту та специфіки кожного з етапів ізраїльсько-африканського співробітництва; по-третє, необхідний аналіз внутрішніх та зовнішніх факторів, що вплинули на формування різних аспектів співробітництва та їх подальшу трансформацію; по-четверте, слід детальніше розглянути вектори та форми участі Ізраїлю в міжнародних проектах, зокрема проектах під егідою ООН.

Метою статті є огляд процесу формування зовнішньої політики Ізраїлю щодо країн Тропічної Африки на першому, початковому етапі розвитку взаємовідносин – з середини 1950-х по 1973 рік.

Початок активних взаємовідносин Ізраїлю з країнами Тропічної Африки припадає на середину ХХ століття. До кінця 50-х рр., коли процес здобуття незалежності африканськими країнами став невідворотним і вчорашні колонії почали губити свій переважний вплив на континенті, Африка вважалась “зоною відповідальності” країн-метрополій – Англії, Франції, Бельгії та Португалії. Але з цього часу на континенті починається справжня “битва за серця та уми африканців” між вчорашніми метрополіями, США та країнами соціалістичного блоку, передусім СРСР.

Щодо з'ясування питання про причини формування африканського напрямку ізраїльської зовнішньої політики, то головними (і з цим згодні практично всі дослідники проблеми) є міркування політичного характеру, зв'язані з активним пошуком Ізраїлем шляхів виходу з дипломатичної ізоляції та легітимізацією на світовій арені. Для держави Ізраїль, яка з самого моменту свого створення зіткнулась з відмовою сусідніх країн визнати її легітимність, проблеми національної безпеки незмінно займали центральне місце в її внутрішній та зовнішній політиці.

На думку ізраїльської дослідниці, професора Єврейського університету (Єрусалим) Н. Чазан,

“нові африканські країни, що поповнили лави ООН, мали змогу визначити різницю між повною ізоляцією Ізраїлю та прийняттям країни в міжнародне співтовариство” [8]. Друга причина – тісно пов’язана з першою – стратегічна. Саме африканські країни мали змогу “створити мережу безпеки навкруги ворожих арабських держав” [9], особливо на Африканському Розі та східному узбережжі континенту – в Ефіопії, Кенії та Уганді. Третя причина – економічна. Африка цікавила Ізраїль як приваблива сировинна база та потенційний ринок збуту для ізраїльських товарів та послуг.

Але існують і інші, більш глибинні причини встановлення дружніх відносин між ізраїльтянами та африканцями. Так, головний ініціатор та “архітектор” становлення та поглиблення співпраці з Чорним континентом, міністр закордонних справ Ізраїлю (1956-1966) Г. Меір визнає поважність вищезгаданих причин, проте зауважує, що вони не були головними: “Головною причиною нашого “африканського підприємства” було те, що ми почували – у нас є що передати країнам, які ще молодші та ще більш недосвідчені, ніж ми, ... для мене ця програма (міжнародного співробітництва та технічної допомоги країнам Тропічної Африки) втілює прагнення до соціальної справедливості, перебудови та покращення нашого світу” [10].

Взагалі, для першого етапу співробітництва – з середини 50-х по 1973 роки дуже характерним є емоційне забарвлення, момент співчуття, бажання допомогти країнам, що віками страждали від рабства та злиденності. Проф. Чазан характеризує першу фазу відносин як “альтруїстську”, один з керівників відділу міжнародного співробітництва при МЗС Ізраїлю (МАШАВ) Хаїм Дівон – як “еру довіри та теплих, моральних взаємовідносин” [11], проф. Ганського університету Кваме Боафо Артур називає цей період “медовим місяцем” ізраїльсько-африканських стосунків [12] та підкреслює “спорідненість та родинність” ізраїльтян та африканців, джерело якої він бачить у роках пригнічення та багатовікової відсутності власної, незалежної батьківщини як у негрів, так і в євреїв. Крім того, дуже великого значення дослідник надає діяльності єврейських громад в Африці, зокрема в Ефіопії (близько 20 тис.) й Південній Африці (близько 88 тис.) та релігійним мотивам: африканці-християни бачили глибокий символічний зміст у тому, що їм на допомогу прийшли люди із священного міста – Єрусалима, Ізраїль сучасний асоціювався у свідомості простих африканців з Ізраїлем біблійним, вони відчували почуття культурної спорідненості з ізраїльтянами, причому настільки глибоко, що, наприклад, паломництво до Святих місць не припинялося навіть у період 1973-1982 рр., коли всі офіційні зв’язки було розірвано. Саме релігійні, культурні та емоційні мотиви професор

з Гани вважає вирішальними (хоча далеко не єдиними) у період встановлення зв’язків між континентами.

Релігійний мотив підкреслює і д-р Аві Бекер. Зовнішню політику Ізраїлю в перші десятиліття існування країни він характеризує як “суміш реалізму та ідеалізму” з яскраво вираженим месіанським духом, ідеєю Ізраїлю як “світла між народами” [13]. Професор політології Майкл Бречер, визнаючи величезну важливість життєвих інтересів Ізраїлю в Африці – політичних, дипломатичних, стратегічних, економічних – вважає, що вирішальним поштовхом для налагодження співпраці були причини саме морального характеру: співчуття до жертв експлуатації в Африці, до людей, що переслідувались з расових та етнічних причин, велике бажання допомогти африканським народам у пошуках кращої долі [14].

Крім причин практичного, раціонального та морального характеру, не можна забувати і про причини ідеологічні. Після тривалої поїздки на Африканський континент у 1957 р. віцепрезидент США Р. Ніксон заявив, що Африка являє собою “регіон, що найбільш стрімко змінюється у сучасному світі та незабаром може стати вирішальним фактором у конфлікті між силами свободи та міжнародного комунізму” [15]. З цього приводу колишній директор африканського відділу МЗС Ізраїлю Н. Лорх зазначав: “соціально-економічний вірець Ізраїлю – ні комуністичний, ні капіталістичний – представляє бар’єр для проникнення до Африки комуністичної ідеології” [16]. Для притаманної традиційним культурам Африки етики колективізму, спільноти та спільного блага, відсутності культу особистості, властивого для західної моделі світосприйняття, соціалістичні ідеї Ізраїлю були набагато ближчими, ніж ідеї ліберальної економіки, запропоновані США та вчорашніми країнами-метрополіями. Крім того, в деяких сферах – наприклад, військовій – африканці почувалися набагато безпечніше, отримуючи допомогу від малої країни, не заплямованої колоніальним минулим та такої, яка навіть потенційно не мала змоги загрожувати їхньому суверенітету та безпеці.

Військові відносини – поряд з іншими формами взаємовідносин – стали одним з найважливіших елементів африкансько-ізраїльського співробітництва. Країни Тропічної Африки на момент проголошення незалежності мали гостру потребу в іноземній допомозі по створенню збройних сил, у деяких з них взагалі не було армії, а наявні частини керувались європейськими офіцерами. Створення національної армії та швидке навчання місцевого офіцерського корпусу – одне з першочергових завдань будь-якого африканського уряду. В 1966 р. військове співробітництво було налагоджено з

20-ма африканськими державами. До 1971 р. спеціальні військові договори з Ізраїлем мали 12 африканських країн: БСК, Верхня Вольта, Гана, Дагомея, Заїр, Кенія, Танзанія, Того, Уганда, ЦАР, Чад, Ефіопія [17].

Форми військового співробітництва були дуже різноманітні: Ізраїль поставляв африканським країнам різні види озброєння та обмундирування, вів будівництво військових чи військово-громадських об'єктів, займався підготовкою кадрів для армії, поліції та сил безпеки, брав участь у створенні армій деяких країн (напр. Танзанія, Свaziленд) та напіввійськових організацій. Ізраїльські фірми вели будівництво об'єктів військової інфраструктури. В обмін на військові постачання Ізраїль отримував з Тропічної Африки різноманітну стратегічну сировину: уран, алмази, каучук, олово тощо. Велика увага приділялась підготовці офіцерського та рядового складу збройних сил. Вона практично охоплювала всі роди військ і проходила як на місцях, так і в Ізраїлі (на початок 70-х років у військово-тренувальних таборах Ізраїлю пройшли підготовку майже 8 тис. африканських солдатів та офіцерів).

Проте, крім військового співробітництва, Ізраїль активно розвивав і інші форми взаємозв'язків: дипломатичні, політичні, профспілкові, торгівельно-економічні, наукові. Хоча перші офіційні дипломатичні стосунки Ізраїлю з африканськими країнами почали встановлюватись з 1952 р. (з 1952 по 1956 рр. було встановлено консульські відносини з Ліберією, Ефіопією, Кенією, Малаві, Замбією та Ганою), проте якісно новий етап у ізраїльсько-африканських відносинах починається з 1958 р., з першого візиту на Африканський континент міністра закордонних справ Ізраїлю Голди Меїр до Африки, в ході якого вона відвідала Гану, БСК, Нігерію, Сенегал та Ліберію.

Саме з ім'ям Г. Меїр тісно пов'язано становлення африканського вектора зовнішньої політики Ізраїлю. За дев'ять років, впродовж яких вона очолювала МЗС Ізраїлю (неофіційно – з травня, офіційно – з 19 липня 1956 р. по початок 1966 р.), відбувся дуже великий прорив у відносинах між Ізраїлем та країнами Тропічної Африки. Вже на початок 60-х років було встановлено дипломатичні стосунки з 31 африканською країною, укладена велика кількість договорів про співпрацю, незабаром Ізраїль відкрив близько 200 програм допомоги країнам, що розвиваються. Загалом, з 1958 по 1964 рік Г. Меїр здійснила п'ять поїздок на Африканський континент. Результатом цих візитів стало налагодження тісних та багатосторонніх зв'язків між Ізраїлем та африканськими країнами. Незабаром після першої поїздки Г. Меїр до Африки, в 1958 р. Ізраїль відкрив МАШАВ – відділ міжнародного

співробітництва в рамках МЗС Ізраїлю, в задачі якого входило практичне перетворення в життя програми технічної допомоги молодим країнам.

Уряд країни виступив з офіційною заявою про те, що “на долю Ізраїлю випала велика історична честь – та, що одночасно є і боргом, – допомагати ...країнам, що розвиваються, удосконалюватись та просуваються вперед” [18]. У заяві МЗС відзначалося, що “держава Ізраїль розглядає гуманітарну допомогу як важливу складову його ролі на міжнародній арені. Завдяки власному успішному досвіду швидкого розвитку, Ізраїль має великі можливості в наданні консультацій та допомоги в таких областях як раціональне ведення сільського господарства в умовах посушливого клімату, іригація, керування водними ресурсами, запобігання наступу пустелі, освіта, наукові розробки, соціальний розвиток, програми зайнятості населення” [19].

Ізраїль як ніхто інший розумів, що однією з найважливіших передумов становлення молодої незалежної держави, зміцнення її безпеки, економічного, культурного та суспільного розвитку є передусім розвиток індустрії, сільського господарства, контингент наукових та кваліфікованих технічних працівників, сильна армія.

Першим практичним кроком у здійсненні програми міжнародного співробітництва та технічної допомоги стало створення в 1958 р. Афро-Азіатського інституту кооперації та тред-юніонів (з 1972 р. – Міжнародний інститут розвитку, кооперації та праці), який почав здійснювати підготовку фахівців з числа громадян країн, що розвиваються у різноманітних галузях – економіці, освіті, охороні здоров'я тощо. Одночасно Ізраїль почав брати активну участь у роботі численних спеціалізованих агентств та комісій ООН, що займаються наданням різних видів допомоги країнам Африки, зокрема Економічної комісії ООН по Африці – ЕКА (UNECA), ЮНЕСКО – організації, яка серед своїх головних цілей декларує розвиток освіти, науки та культурних зв'язків між народами, РІПТД (Розширеної програми технічної допомоги), яка з 1965 р. після об'єднання зі Спеціальним фондом ООН для здійснення великих проектів розвитку отримала назву ПРООН (Програма розвитку ООН) і стала найбільшою в світі багатосторонньою програмою технічної допомоги, центральною координуючою організацією ООН по забезпеченню процесів розвитку.

Проекти ПРООН, в яких Ізраїль брав участь, охоплюють практично всі сфери економічного та соціального життя – від сільського господарства, промисловості, енергетики, транспорту, комунікацій, торгівлі до галузі охорони здоров'я, будівництва житла, освіти, професійної підготовки, роботи комунальних служб та громадського управління.

Ще одним ізраїльським проектом стало створення Міжнародного центру підготовки жінок – працівників комунального обслуговування – Кармельського міжнародного навчального центру, в якому здобули кваліфікацію тисячі жінок з країн, що розвиваються, в тому числі і африканських, – медсестер, акушерок, дітсестер, вчителів та вихователів, спеціалістів з родинного планування, робітниць соціального забезпечення. Взагалі, підготовкою та підвищенням кваліфікації африканських громадян в Ізраїлі займалися близько 20 установ: спеціальних центрів, навчальних закладів, професійних організацій. Серед найбільших – Міжнародний центр громадських служб у Хайфі, Сільськогосподарський інститут ім. Руппіна, Центр технічної підготовки в Натанії, Центр з вивчення поселень у Реховоті, Інститут виробництва, Комісаріат атомної енергії, ветеринарний інститут, інститут лісового господарства тощо.

Згодом тисячі ізраїльських інженерів, техніків, лікарів, агрономів, профспілкових функціонерів і організаторів молодіжного руху почали на місцях надавати практичну допомогу країнам Африки. Значна кількість африканців пройшла професійну підготовку в самому Ізраїлі. З 1958 по 1973 рр. тут навчалися близько 6,6 тис. африканців. За словами представника МЗС Ізраїлю Ейтана Бентсура, за роки функціонування програми МАШАВ, 23730 африканських студентів здобули професію в Ізраїлі [20]. Тільки за початковий період – з 1959 до 1965 р. – у країні пройшли курс навчання 4640 громадян африканських країн [21].

Приблизно такі ж дані наводить МЗС Ізраїлю. МАШАВ на самому початку своєї діяльності працював з дуже обмеженою кількістю студентів та країн: у 1958 році кількість стажерів складала 137 осіб, 43 % з них – з країн Африки. Але вже через п'ять років, у 1963 р., кількість студентів досягла 1262, з них 27 % займалися сільським господарством, вивченням основ кооперації та трудових відносин – 14 %, охороною здоров'я – 6 %. Причому більшість студентів (54 %) була саме з африканських країн. На початок 70-х років ХХ ст. Ізраїль підписав договори про співробітництво з 21 африканською країною: БСК, Бурунді, Верхньою Вольтою, Габоном, Гамбією, Ганою, Дагомесею, Камеруном, Кенією, Ліберією, Малагасійською республікою, Малаві, Малі, Нігером, Руандою, Сьєрра-Леоне, Танзанією, Того, Угандою, ЦАР, Чадом. Деяким країнам – Сенегалу, Ефіопії, Заїру – ізраїльська допомога надавалась без офіційного оформлення двосторонніх договорів. У 1962 р. пряма ізраїльська допомога в країни Африки складала близько 20 млн. доларів США.

Апогеєм ізраїльсько-африканських стосунків став період з 1960 по 1966 р. Проте, починаючи з кінця 60-х рр., відносини почали погіршуватись. По-перше, африканські лідери не пробачили Ізраїлю активне втручання (хоча ізраїльтяни

намагались довести гуманітарний характер акції) в спробу самопроголошеної Республіки Біафра (1967-1970 рр.), населеної християнською народністю ібо, відділитися від Нігерії. Африканські лідери, більшість з яких вели власну боротьбу з сепаратистськими рухами всередині своїх країн, були різко стурбовані поведінкою Ізраїлю. Було порушено священний для африканців принцип – принцип територіальної неподільності. Другою причиною охолодження стосунків стала невдала ініціатива країн-членів ОАЕ про посередництво у врегулюванні ізраїльсько-палестинського конфлікту. Після Шестиденної війни 1967 р. і окупації Ізраїлем частини території Єгипту, який також є членом ОАЕ, резолюції цієї організації набувають все більш гострого протиізраїльського напрямку.

Свою роль зіграв і тиск арабських країн та СРСР. Результатом стало прийняття резолюції Четвертої конференції голів держав та урядів (вересень 1973 р., Алжир), яка закликала країни-учасниці Руху неприсяднання бойкотувати Ізраїль дипломатично, економічно, у військовій та культурній галузях, а також у галузі повітряних та морських перевезень. У результаті переважна більшість держав Тропічної Африки (29 країн) розірвали дипломатичні стосунки з Ізраїлем. Першою 6 червня 1967 р. це зробила Гвінея, останніми – у листопаді 1973 р. – Кенія, Ліберія, Кот д'Івуар, Ботсвана та у травні 1976 р. – Маврикій. Крім Південної Африки, тільки три африканські країни – Малаві, Лесото та Свaziленд продовжували підтримувати дружні стосунки з єврейською державою [22]. Розрив дипломатичних відносин з Ізраїлем став кульмінацією охолодження відносин Африканського континенту з Західним світом та поглибленням на континенті політичного та економічного впливу арабських країн та СРСР.

Аналіз причин формування африканського вектора зовнішньої політики Ізраїлю дозволяє зробити ряд висновків. У встановленні активних взаємовідносин у середині 50-х років минулого століття були зацікавлені всі сторони – як Ізраїль, так і африканські країни. Ще перед здобуттям незалежності Африка визнала Ізраїль як прихильника деколонізації та після проголошення незалежності як важливе джерело технічної підтримки. Молоді африканські країни мали гостру потребу в кваліфікованих спеціалістах, технологіях, обладнанні, вони відчували брак досвіду в державному будівництві та розбудові економіки.

У свою чергу, Ізраїль розглядав позитивні відношення з Африкою як засіб подолання його дипломатичної ізоляції, забезпечення підтримки в ООН, досягнення більшої політичної легітимності, створення сприятливих економічних можливостей для держави та

приватних підприємств. Процес налагодження стосунків почався в середині 1950-х рр. і особливої активності набув після 1958 р.

Після Війни Судного Дня 1973 р. переважна більшість африканських країн розірвала дипломатичні стосунки з Ізраїлем, що стало закінченням першого етапу ізраїльсько-африканських взаємовідносин. Проте, незважаючи на розрив офіційних стосунків, контакти між Ізраїлем та країнами Тропічної Африки ніколи не припинялися. Починаючи з

1992 року, 48 африканських країн (навіть ті, які до цього ніколи не мали дипломатичних стосунків з Ізраїлем, головним чином мова йде про португаломовні країни – Анголу, Гвінею-Бісау, Сан-Томе і Принсіпі, а також – Зімбабве, Намібію, Еритрею, Мавританію тощо) встановили ці стосунки у повному обсязі і сьогодні, як і півстоліття тому, Африканський континент продовжує залишатись одним із пріоритетних напрямків ізраїльської зовнішньої політики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бюлетень МЗС Ізраїлю: травень 2007р.: <http://www.mfa.gov.il/MFA/Government/Speeches+by+Israeli+Leaders/2007/Africa+Day+2007+Jubilee+of+Israel-Africa+Relations+29May-2007.htm>.
2. Пономарев Д.К. Политика Израиля в Тропической Африке. Сионистская экспансия. 1958-1973. – М.: “Наука”. – 1981. – 165 с.
3. Этингер Я.Я. Африканская солидарность и поиски неокolonизма. – М., 1967; Давидсон А.Б. Тропическая Африка. Проблемы истории. – М., 1973. – 268 с.; Голубев В.М. Израильский вызов Африке. – М., 1986. – 94 с.; Солодовников В.Г. Африка сегодня. – М., 1969. – 64 с.; Тарабрин Е.А. Неокolonизм и Африка в 70-х годах: закономерности и специфика антиимпериалистической борьбы. – М., 1975. – 437 с.; Громько А.А. Африка в мировой политике. – М., 1986. – 240 с.; Косухин Н.Д. Арена борьбы идей – Африка. – М., 1985. – 208 с.
4. Жолковский К.Е. Африка – проблемы борьбы за национальное возрождение. – К., 1982. – 48 с.; Зайцев М.Ф., Розенберг Н.Б. Африка сегодня. – К., 1961. – 52 с.; Михайлівський М.К. Нариси державно-політичного розвитку африканських країн. – К., 1967. – 260 с.; Гура В.К. Сионизм против социализма и национально-освободительного движения. – К., 1984. – 183 с.; Його ж. Ізраїль: курсом мілітаризму та агресії. – К., 1985. – 16 с.; Хільчевський Ю.М. Африка: проблеми незалежності та розвитку. – К., 1969. – 48 с.
5. Козицький А. Новітня історія країн Азії та Африки (1918-1999). – Львів, 2000. – 158 с.; Шевелев С.С. Палестинская проблема и палестинское движение сопротивления (1947 – 2001). – Симферополь-Москва: “Пармекс”, 2001. – 172 с.; Матьовка М.П. Рух непризнання в системі міжнародних відносин (60-90-ті рр. ХХст.): Дис. докт. іст. наук. – К., 2002. – 390 с.; Поспелов А. Військові конфлікти в Азії, Африці та Латинській Америці та мілітаризація країн-учасниць.: Дис. канд. іст. наук. – Одеса, 2003. – 172 с.; Елисаветский С.Я. История еврейского народа: Курс лекций. – К., 2000. – 432 с.; Шелюто В.М. Колоніальна політика Іспанії в Африці у 1956-1975 рр.: Дис. канд. іст. наук. – Харків, 1998. – 168 с.
6. Сатановский Е.Я. Израиль в современной мировой политике: вероятные стратегические противники и стратегические партнеры. – М.: ИИИиБВ, 2001. – 163 с.; Усова С.Ю. Израиль на пороге пятидесятилетия: внешнеполитические традиции и проблемы выработки нового курса // Актуальные проблемы Ближнего Востока: Материалы конференции. – М.: ИИИиБВ, 1998. – С. 85-89; Карасова Т.А. Правящая элита Израиля // Политическая элита Ближнего Востока (сб. статей). – М.: ИИИиБВ и ИВ РАН. – 2000. – С. 32-40; Федорченко А.В. Участие Израиля в мировых интеграционных процессах // Ближний Восток и современность. – 1998. – № 4. – С. 215-222.
7. Peters, Joel. Israel and Africa: the Problematic Friendship. – L.: British Academic Press, 1992; Olusola Ojo. Africa and Israel: Relations in Perspective. – Boulder: Westview Press, 1988; Chazan, Naomi. Israel and Africa: Challenges for a New Era // Israel and Africa: Assessing the Past, Envisioning the Future. – New York – Tel Aviv, 2006. – P. 1-16; Kreinin, Michael. Israel and Africa. – New York, 1964; Laufer, Leopold Yehuda. Israel and the Developing Countries: New Approaches to Co-operation. – New York: Twentieth Century Fund, 1967, ill. – 298 p.; Arye Oded. Africa, the PLO, and Israel. – Jerusalem: Leonard Davis Institute, Hebrew University of Jerusalem, 1990; Decalo, Samuel. Israel and Africa: forty years, 1956-1996. – Gainesville: Florida Academic Press, 1998; Osia, Kunirum. Israel, South Africa, and Black Africa: a study of the primacy of the politics of expediency. – Washington, D.C.: University Press of America, 1982; Zach Levey. Israel's strategy in Africa, 1961-67 // International Journal of Middle East Studies (Cambridge University Press). – Vol. 36, issue 01. – Feb. 2004; Gitelson, S.A. Evolving Relations between Israel and the Third World // Judaism. – Vol. 29, no. 2 (1980). – P. 197-207; Codo, Leon. Israel's Return to Sub-Saharan Africa // The Jerusalem Journal of International Relations. – Vol. 11:1 (1976). – P. 36-55; Bialer, Uri. Between East and West: Israel's Foreign Policy Orientation, 1948-1963. – L.: Cambridge University Press, 1990; Brecher, Michael. The Foreign Policy System of Israel. – L.: Oxford University Press, 1972.
8. Chazan, Naomi. Israel and Africa: Challenges for a New Era // Israel and Africa: Assessing the Past, Envisioning the Future. – New York – Tel Aviv, 2006. – P. 2.
9. Ibidem. – P. 3.
10. Meir, Golda. Моя жизнь. – Чимкент: “Аурика”, 1997. – С. 384.
11. Divon, Haim. MASHAV in Africa: the Israeli Government's Development Cooperation Program // Israel and Africa: Assessing the Past, Envisioning the Future. – New York – Tel Aviv, 2006. – P. 16.
12. Kwame Boafo Arthur, E.Gyimah-Boadi. Africa's Evolving Relations with Israel // Israel and Africa: Assessing the Past, Envisioning the Future. – New York – Tel Aviv, 2006. – P. 26.
13. Avi Becer. Tikkun Olam in Africa // Israel and Africa: Assessing the Past, Envisioning the Future. – New York – Tel Aviv, 2006. – P. 38.
14. Brecher, Michael. The Foreign Policy System of Israel. – L.: Oxford University Press, 1972. – P. 244.
15. Цит. по: Вишневский М.Л. Доктрина “американского мирового лидерства” и страны Африки (история отношений, тенденции развития). Глава 7: Эволюция политики США в Африке после 1945 г. // Мир Востока. – 2003. – № 1 (январь-февраль). – С. 27.
16. The World Today. – L., 1963. – № 8. – С. 363.

17. Jacob A. Israel's Military Aid to Africa // The Journal of Modern African Studies. – 1971. – Vol. 9. – № 2 (August). – P. 166.
18. Government Year Book⁷. – Jerusalem, 5720 (1959-1960). – P. 69.
19. Israeli Humanitarian Relief: MASHAV – the Israel Foreign Ministry for International Cooperation⁷. <http://www.mfa.gov.il/MFA/MASHAV.htm>.
20. Андрейчук А. Проникновение Израиля в Африку // Азия и Африка сегодня. – 1967. – № 2. – С. 36-37.
21. Пономарев Д.К. Указ. соч. – С. 52-53.
22. Benjamin Beit Hallahmi. The Israeli Connection: Whom Israel arms and Why. – London: I.B. Tauris & Co Ltd, 1988. – P. 42.